

НОВІТНЯ ДОБА

АНТИРАДЯНСЬКИЙ РУХ СЕЛЯН У ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙОНІ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.

А.МИХАЙЛИК

Подільський державний аграрно-технічний університет

Анотація

У статті зроблено спробу дослідити опір українського населення утвердженню сталінського тоталітаризму на прикладі підготовки та здійснення збройного виступу на території Дунаєвцького району на Поділлі наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Значну увагу приділено змінам у свідомості українського населення в зазначений період.

Ключові слова: Поділля, національна свідомість, соціальна боротьба, селянство, тоталітарний режим, збройне повстання.

Аннотация

В статье сделана попытка изучить сопротивление населения утверждению сталинского тоталитаризма на примере подготовки и осуществления вооруженного восстания на территории Дунаевецкого района на Подолье в конце 1920-х – в начале 1930-х гг. Особое внимание уделяется изменениям в сознании украинского населения в указанный период.

Ключевые слова: Подолье, национальное сознание, социальная борьба, крестьянство, тоталитарный режим, вооруженное восстание.

Summary

In the article the attempt of study of question of state independence of Ukraine is done as by the constituent of part of public resistance of population of one from the Ukrainian regions to claim of the Stalin variant of totalitarianism in USSR. On the example of preparation and realization of the armed revolt on territory of the Dunaevetsky district the features of socio-political situation in Ukraine at the beginning of 1930th are characterized. Large attention is spared to the changes in consciousness of the Ukrainian population in an indicated period, in particular, in relation to attitude toward creation of the own state.

Key words: Podole, national consciousness, social fight, peasantry, totalitarian mode, armed revolt.

Вивчення репресивної політики радянської влади щодо українського селянства наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. та її наслідків останнім часом перебуває у центрі уваги вітчизняних науковців. Одним з напрямків розробки цієї проблематики є дослідження процесів на рівні регіонів, зокрема українського Поділля. Окремі аспекти даної проблеми досліджено у працях Р.Конквеста, С.Кульницького, І.Шульги та ін.¹ Деякі аспекти селянського руху на території Поділля знайшли своє відображення також у працях С.Маркової, В.Петренка, Ю.Хоптяра, О.Завальнюка, К.Завальнюка, Т.Стецюка, І.Рибачка, В.Жезицького². Метою статті є аналіз повстання українського селянства проти колективізації, яке мало місце у Дунаєвцькому районі Хмельницької області.

Починаючи з 1926 р. кремлівська влада обрала курс на згортання непу, оголосивши що ця політика себе вичерпала і виконала поставлені завдання. Політичні, соціальні й економічні реалії «ліберальних» 20-х рр. ХХ ст. протягом короткого часу були змінені жорсткою тоталітарною системою сталінського СРСР. Наслідки таких змін в Україні найбільш відчутними були саме для селянства.

У тому ж 1926 р. ДПУ УСРР видало циркуляр «Про український сепаратизм», в якому, зокрема, йшлося про те, що гасло «великої України» для чекістів «мало політичне значення першорядної важливості». Керівництво ДПУ УСРР звернулося до начальників окружних відділків з вимогою скласти списки «соціально небезпечних елементів», до яких належали насамперед представники «української і білої контрреволюції». Особлива увага приділялася частині української інтелігенції, яка, на думку «чекістів», «залишалася сліпо відданою ідеям самостійної України»³.

Як відомо, своєрідною «пробою пера» каральних органів в Україні стала інспірована справа Спілки визволення України (СВУ). Протягом 1930-х років в Україні проведено велику кількість сфабрикованих радянськими спецслужбами судових процесів, учасників яких звинувачували в спробах «продати Україну польським та румунським поміщикам і боярам»⁴. Водночас радянська преса посилено працювала над створенням людиноненависницького образу світового капіталізму, в тому числі й на території Західної України в складі Польщі. Для цього, зокрема, використовувалися приклади польської «пацифікації», яка мала ілюструвати «звіроче обличчя» імперіалізму. Харківські «Вісті», посилаючись на лондонську «Манчестер Гардіян», в одній з передових статей визначила дії польської влади як дії «дикого середньовіччя» і заявила, що характер польських репресій «не має собі рівних в жодній державі, що називає себе цивілізованою»⁵.

Ідеологічний тиск чинився паралельно з економічним. Село стало джерелом визиску і зазнало нищівної руйнації з початком колективізації. Так, тільки серед обов'язкових державних фіскальних платежів, які українські селяни повинні були сплатити, значилися: сільськогосподарський податок, кошти на самообкладення, «експертне» індивідуальне оподаткування, державні позики на індустріалізацію, державне «окладне» страхування, одноразовий збір на культурне будівництво. Окремо існували ще й «добровільні» збори: позика «п'ятирічка за чотири роки», тракторні зобов'язання, на землевпорядкування, на ліквідацію неписемності, для «трудгуж» (ремонт доріг) та інші⁶.

На кінець 20-х років ХХ ст. припадає початок боротьби з т.зв. куркульством, а фактично з найбільш дієздатною частиною українського селянства. В лютому 1930 р. почалися перші широкомасштабні операції з депортації українських селян. На черзі до виселення і «розкуркулення» стояли насамперед колишні вояки армії УНР, бійці численних повстанських загонів періоду громадянської війни, колишні чини царської армії тощо. Показово, що «розкуркулення» часто було засобом матеріального захоплення лояльного до влади сільського активу, що цілком вписувалося в більшовицьку політику соціального розчленування українського суспільства. У с. Гелетинці сусіднього з Дунаєвським Городецького району член сільради Ю.Чернецький, скупивши за безцінь у «розкуркулених» селян майно, продавав його потім з прибутком за спекулятивними цінами. Голова місцевого колгоспу Рашевський взяв собі з публічних торгів майна репресованих на 90 руб., а грошей так і не повернув⁷. Голова сільради села Стріхівці (Дунаєвського району) виступив свідком на боці притягнуеного до судової відповідальності нібито за розвал місцевого колгоспу «петлюрівця» Кłudницького, чим викликав незадоволення керівництва районом. Заболотного, колишнього добровольця армії УНР, позбавили праці, виключивши зі складу однієї з хлібозаготівельних бригад села, якому, мовляв, «не місце серед трудящих-колгоспників»⁸.

Сталінська політика щодо селянства, репресивні заходи радянської влади спричинили масовий рух опору сільського населення на території України. Не було винятком і Поділля. На 9 березня 1930 р. масовими селянськими виступами було охоплено 16 округів цього регіону. Серед них – Шепетівський, Проскурівський, Тульчинський, Кам'янець-Подільський, Вінницький, Могилівський. У с. Іршики Старокостянтинівського району місцеві селяни виступили під гаслом: «Нам радянської влади не треба, це не влада, а бандити. Вона нас пограбувала і забрала все»⁹. Серед місцевого населення поширювалися розмови

про підготовку нападу іноземних держав на СРСР та ліквідацію радянської влади. В Оринінському районі селяни погрожували організацією голодного походу до польського кордону, в Ямпільському районі поширювалися чутки про організацію втеч цілих сіл до сусідньої Румунії¹⁰.

Як правило, соціальний рух на селі був стихійним. Ініціатором багатьох виступів було жіноцтво (т.зв. «жіночі бунти»). Однак подекуди селянський опір набув організованих форм. Так, на території Дунаєвського району мала місце т.зв. «волинка» – повстання проти колективізації, в якому взяло участь близько сотні жителів села Нестерівці та багато мешканців навколишніх сіл сусідніх Солобковецького та Смотрицького районів: Тернави, Томашівки, Ганівки, Зеленча, Могилівки, Маліївців, Дем'янківців, Івашківців, Станіславівки та ін. Зокрема, керівником осередку протестуючих села Тернавка був Кульчицький Дмитро, який залучив до виступу ще 15–18 осіб, у селі Тинна – Солтис Франц, у селі Маліївці – Слободян Антон, у Польній Тернаві – Сорока Іван, Ліцецький Домінікій і Славінський Рошко.

На допиті в органах НКВС 33-річний Солтис Франц Броніславович визнав, що лише в рідному йому селі Тинна він особисто залучив до виступу 45 осіб. Серед них – Ф.П.Лисаковський, Г.Г.Шеленг, Т.М.Ящук, М.Б.Фурман, Й.А.Навроцький, С.А.Бац, Д.А.Пацирук, Л.С.Олійник та інші¹¹. Цікаво, що середній вік повстанців становив 25–35 років, лише декому було 40–45 років.

Виступ було заплановано на ніч з третього на четверте травня 1931 р. Одним з його організаторів і керівників був житель Дунаєвць Пекарчук – профспілковий діяч, у минулому вояк УГА. Саме його дружина вишила три прапори, які після придушення «волинки» працівники НКВС знайшли закопаними на городі жителяки Нестерівець Марії Полянської. Прапори були жовто-блакитні, з тризубами та золоченими галунами. На одному з них був напис: «Хай живе самостійна Україна! Смерть радянській владі!» Полянська Марія була своєрідним секретарем повстанської організації. Вона зберігала всі документи, у т.ч. протоколи засідань¹².

Організатором і натхненником повстання був Лісецький Іван Михайлович, колишній офіцер 7 піхотного Тульського полку царської армії. У 1918 р. його було мобілізовано до збройних сил Гетьманату П.Скоропадського. Після відновлення УНР І.М.Лісецький служив у Третій Залізній Стрілецькій дивізії армії УНР, зокрема, брав участь у героїчній обороні Жмеринки від більшовицьких військ (осінь 1919 р.). Після переходу армії УНР до партизанської боротьби Лісецький залишив територію України і певний час жив на території Польщі. На початку 1920 р. повернувся до рідних Нестерівців, де продовжив агітацію проти радянської влади. Після вбивства Симона Петлюри налагодив зв'язок з новим президентом УНР у еміграції Андрієм Левицьким¹³.

Про те, що виступ вийшов за рамки локального, свідчать спроби повстанців налагодити контакти з національно налаштованими силами як в Україні, так і за її межами. Зокрема, зв'язок дунаєвчан з Києвом підтримував колишній офіцер петлюрівської армії Гардигага Сергій. Згідно з показаннями І.М.Лісецького, за доби Центральної Ради він мав у Києві багато знайомих, за допомогою яких мав налагодити зв'язки з іншими підпільними організаціями України. Саме він в останніх числах квітня 1931 р. їздив з цією метою до Києва під прізвиськом Гавриленко¹⁴.

Про масштаби повстання свідчить протокол допиту Р.Ф.Сливінського, мешканця с. Тинна, Смотрицького району: «Я дав Сидорчуку блакитного і жовтого краму для пошиття петлюрівського прапору. На ньому треба було вишити хрест і тризуб... На цьому ж засіданні виступив Лісецький з Нестерівець і повідомив, що всі села від Києва до Кам'янка готові до повстання і як ми тільки виступимо, до нас приєднаються робітники і службовці. Потрібно розібрати залізничні шляхи, щоб не перекинули армійські загони» (переклад з російської тут і далі – А.М.)¹⁵.

Про наміри керівників підпільної організації отримати підтримку повстання з боку української еміграції свідчать спроби налагодження зв'язків з колишніми вояками УНР, що перебували на території Польщі. І.М.Лісецький на допиті 7 червня 1931 р. дав такі свідчення: «До мене прийшов Сташко Сорока, завербований мною раніше, з Лісецьким Домініком, які мене переконували почати повстання 25 квітня 1931 р. Я міркував, що це зарано. Тоді вони запропонували послати 50 членів повстанської організації за кордон, до Польщі, для встановлення зв'язків з українськими військами Лівіцького. Я погодився. З кожного села мало їхати декілька чоловік. Так багато тому, що у випадку збройного зіткнення з прикордонниками частина посланців мала буть що дістатися Польщі»¹⁶.

Повстанці готували мисливську зброю, документи, прапори. За інформацією органів НКВС, вдалося зібрати біля 300 одиниць вогнепальної зброї та 2000 набоїв до неї¹⁷. Проводились навіть тренування кіннотників з піками, які таємно вироблялися в селі Тинна.

У самих Нестерівцях було декілька будинків, де збиралися повстанці. Організатори повстання планували в ніч на четверте травня 1931 р. захопити усупільнених коней, вирушити в Дунаївці і захопити райвиконком та інші державні установи. Головним завданням повсталих на чолі з І.М.Лісецьким було скинути радянську владу в районі Волочиськ – Могилів-Подільський – Кам'янець-Подільський. Тут мала бути заарештована вся радянська адміністрація і відновлена влада «Української Народної Республіки вільного козацтва»¹⁸.

Привертає увагу той факт, що навіть військова термінологія, якою користувалися ватажки повстання, повністю збігається з відповідними термінами армій УНР та пізнішими – ОУН-УПА. Зокрема, повстанський осередок, до якого входили села Тинна, Ганівка, Нестерівці і Дунаївці, називали «кушем»¹⁹. Існували також інші «куші» на території сусідніх районів. Окремі загони, сформовані в межах одного села, називалися «боювки». Такі «боювки», зокрема, діяли в селах Дем'янківці, Гниловоди, Рахнівка, Іванківці, Залісці, Нестерівці та інших населених пунктах краю. У матеріалах слідства НКВС подільська «волинка» фігурувала під назвою «польсько-петлюрівська повстанська організація», в ході її ліквідації було вилучено «прапори УНР і листівки». Ці прапори повсталі планували вивішувати у всіх захоплених селах²⁰.

Оголосивши владу УНР у Дунаєвцях, встановивши жовто-блакитні прапори, розповсюдивши листівки і заклики національно-патріотичного змісту, повстанці планували рушити на Минківці, Бар, захопити Жмеринку і оголосити радянську владу в регіоні поваленою²¹.

Практично всі учасники виступу були переконаними ворогами більшовизму, людьми національно свідомими і патріотично налаштованими. У протоколі допиту М.І.Крупильницького від 3 липня 1931 року записано: «Вступив до організації свідомо, оскільки був переконаний, що з поваленням радянської влади і відновленням Самостійної України українському народові буде житися краще, мені здавалося, що за існуючого ладу селянство живе погано і його ображають. Доводилося в селі Пильна Тернава щоденно чути незадоволення селян». У протоколі допиту Домініка Петровича Лісецького зустрічаємо такі слова: «При мені Лісецький Іван запитав Сороку Сташка: – Ти син України? – на що Сорока відповів: – За Україну готовий голову свою покласти!». Інший активний учасник повстання, один з керівників нестеровецького осередку Григорій Ілліч Білий повідомляв на допиті в органах НКВС: «Я служив в царській армії (в чині прапорщика), а в 1919 р. вступив добровольцем в петлюрівську армію, в чині сотника. Брав активну участь у боях з Червоною Армією»²².

Однак у ніч перед виступом усіх учасників селянського руху у Нестерівцях та інших селах за доносом бунту було заарештовано. Лише в Нестерівцях за підготовку і участь у повстанні до вищої міри покарання було засуджено 11 осіб²³.

Арешти не зупинили повстанців. 4 травня 1931 р. повстання спалахнуло в декількох селах сусіднього Солобковецького району (зараз – Ярмолинецький район Хмельницької обл.). У ніч з 4 на 5 травня загін повсталих почав рухатись через Смотрицький і Чемеровецький райони до кордону у напрямку Польщі. Вирішальний бій з радянськими прикордонними частинами та Кам'янець-Подільським партійним батальйоном відбувся 7 травня при спробі переходу кордону. Польські прикордонники, щоб допомогти селянам, відкрили вогонь по червоноармійцям, і частині селян вдалося перетнути р. Збруч та потрапити на польську територію. За участь у виступі було заарештовано понад 700 осіб²⁴.

І.А.Кольбедюк, який у 1925–1934 рр. працював в органах НКВС Дунаєвського району, згадує про ті події: «Скінчилося тим, що повстанська організація була ліквідована, багато нам довелося забрати саморобних сідел і всієї зброї...». І.А.Кольбедюк свідчить, на який відчайдушний опір «кулаків» і «підкулачників» наражалися «органи» під час проведення колективізації.

Арешт заколотників безпосередньо перед виступом та загальна політична ситуація в тогочасній Україні наштовхує на думку про фальсифікацію органами НКВС реальної картини повстання. В.Й.Жезицький, зокрема, вказує на помітну схожість, а інколи й ідентичність схем, покладених в основу численних кримінальних справ, порушених у цей період²⁵. Як правило, йшлося про широкі розгалуження згаданих організацій, відповідне соціальне походження притягнутих до відповідальності, їх «неблагонадійне» минуле. Використання «фізичного впливу» на підозрюваних давало можливість отримувати зізнання в причетності до т.зв. контрреволюційних організацій від дуже широкого кола осіб.

Про тісне переплетіння правди і вигадки у масиві інформації про нестеровецьку «волинку» свідчить такий епізод. Керівник повсталих І.М.Лісецький на допитах вказав, що за його дорученням Н.Пекарчук відвідала жителя Дунаєвця, фельдшера Афанасєва, якого свого часу звинувачували в приналежності до СВУ, заарештували, однак згодом звільнили. Н.Пекарчук мала взяти в Афанасєва на прохання Лісецького «директиви по лінії СВУ і ті закони, котрими можна було би керуватися при захопленні влади». Після відмови Афанасєва надати ці документи до нього пішов сам І.М.Лісецький, докладно розповів, що він є керівником повстанської організації, і знов попросив «ті закони і інструкції по СВУ, котрі у нього є». Однак Афанасєв відповів, що «інструкцій і книг в нього нема, так як він все знищив перед арештом»²⁶. Тобто виходило, що Афанасєв знищив неіснуючі документи неіснуючої організації.

У всякому разі виступ жителів подільського села Нестерівці заслуговує на подальше дослідження, зокрема встановлення його реальних масштабів, кола учасників, географічних меж, рівня політичної спрямованості тощо. Приклад нестеровецької «волинки» засвідчив, що на початку 30-х років ХХ ст. відбулися певні зміни у свідомості українського селянства.

Радянська влада демонструвала нечуваний цинізм, жорстокість та свавілля у ставленні до українського селянства. Піком комуністичного терору виявився голодомор 1932–1933 років. Він став наслідком прорахованої і ретельно організованої акції, яку Кремль застосував для попередження соціального вибуху²⁷. Це вибух міг мати своїм наслідком вихід України з Радянського Союзу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Конквест Р.* Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993. – 284 с.; *Кульчицький С.* Опір селян суцільній колективізації // Український історичний журнал. – 2004. – №2. – С.31–50; *Шульга І.Г.* Людомор на Поділлі: (До 60-річчя голодомору): Нариси з історії подільського селянства у 1921–1933, 1945–1947 рр. – К., 1993. – 253 с.; Голод та Голодомор на Поділлі 1920–1940 рр.: Збірник документів та матеріалів / Автори-упоряд. Р.Ю.Подкур, В.Ю.Васильєв, П.М.Кравченко та ін. – Вінниця, 2007. – 704 с.

- ² Маркова С. Хлібозаготівлі і голод 1932–1933 рр. на Поділлі // Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття» (Чернівці, 16–18 травня 2000 р.): Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Т.1. – 293–297; Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця, 2008. – 320 с.; Хоптяр Ю. Голодомор на Ярмолинеччині (20–30-х рр. ХХ ст.) // Геноцид: Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С.303–310; Завальнюк О.М. Свідчення уродженців Хмельниччини в Комісії Конгресу США з вивчення голодомору в Україні 1932–1933 рр. // Геноцид: Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С.354–359; Завальнюк К.В., Стецюк Т.В. Опір подолян політиці штучного Голодомору початку 30-х років ХХ ст.: (на матеріалах Західного Поділля) // Геноцид: Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С.137–145; Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 267 с.; Жезицький В.Й. Політичні репресії на Поділлі в 20–30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості: Дис... канд. істор. наук. – К., 1997. – 182 с.
- ³ Васильєв В.Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни // Український історичний журнал. – 2005. – №1. – С.6.
- ⁴ Там само. – С.8.
- ⁵ Цинічний жарт Ліги імперіалістів // Вісті. – 1931. – №284 (14 грудня). – С.4.
- ⁶ Петренко В. Вказ. праця. – С.90.
- ⁷ За горілкою не добачають // За більшовицькі темпи. – 1931. – №18 (1 жовтня). – С.3.
- ⁸ Геть з партії куркульських агентів // За соціалістичне село. – 1932. – №114 (14 грудня). – С.3.
- ⁹ Жезицький В.Й. Вказ. праця. – С.80.
- ¹⁰ Маркова С.В. Селянство Поділля під час голодомору 1932–1933 рр. // Питання історії України: 36-к наук. статей. – Чернівці, 2000. – Т.4. – С.163.
- ¹¹ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.Р.6193. – Оп.12. – Спр.П-24517. – Арк.136.
- ¹² Там само. – Спр.П-24515. – Т.15. – Арк.284.
- ¹³ Кузьмінський В. Нестеровецьке повстання і голодомор: Спогади та документи про 20–30-ті роки ХХ ст. на Дунаєвщині. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.21.
- ¹⁴ ДАХМО. – Ф.Р.6193. – Оп.12. – Спр.П-24517. – Арк.104.
- ¹⁵ Там само. – Арк.145.
- ¹⁶ Там само. – Арк.133.
- ¹⁷ Там само. – Спр.П-10000. – Арк.179.
- ¹⁸ Кузьмінський В. Вказ. праця. – С.41.
- ¹⁹ ДАХМО. – Ф.Р.6193. – Оп.12. – Спр.П-24517. – Арк.152.
- ²⁰ Там само. – Спр.П-24515. – Т.15. – Арк.160, 161, 163.
- ²¹ Там само. – Арк.171.
- ²² Там само. – Спр.П-24517. – Арк.216.
- ²³ Там само. – Спр.П-10000. – Арк.121.
- ²⁴ Васильєв В., Хоптяр Ю. Селянський опір колективізації та розкуркулюванню на Поділлі в 1931 р. // Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.439.
- ²⁵ Жезицький В.Й. Вказ. праця. – С.80.
- ²⁶ ДАХМО. – Ф.Р.6193. – Оп.12. – Спр.П-24517. – Арк.286.
- ²⁷ Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: прогалини у доказовій базі // День. – 2007. – 3 лютого. – С.4.